

STATI

VVYBRANÉ TEORIE MIGRACE A JEJICH VÝZNAM PŘI VYTVÁŘENÍ MIGRAČNÍCH POLITIK

Cristina Procházková Ilinitchi*

Úvod

Migrace je považována za jednu z nejvýznamnějších globálních výzev. Na jedné straně funguje jako akcelerator globalizace; na druhé straně je sama podporována a urychlována jinými globalizačními procesy (rozvojem informačních technologií, dopravní infrastruktury, vzdělání, atd.). Jelikož migrační toky proudí hlavně z chudých zemí do rozvinutých, vzniká na straně států, a to nejen přijímacích, potřeba migrační toky zkoumat, ovlivňovat a usměrňovat. Prosazuje se snaha o globální přístup k migraci, který si klade za cíl zlepšení spolupráce cílových zemí se zeměmi původu. Migrace by měla mít pozitivní důsledky pro všechny zúčastněné. Zatím se ovšem jedná pouze o vzývaný ideál, protože skutečnost vypadá stále jinak.¹ Jeden z důvodů spočívá v odlišných možnostech jednotlivých států regulovat migrační toky. Zatímco přijímající strana má k dispozici nástroje ke kontrole toku migrujících osob, země původu mají omezené spektrum možností, jak odlivu pracovní síly čelit. Ne vždy se ovšem přijímací státy dokážou dobře vypořádat s úlohou, která jím náleží.²

Migrace je předmětem individuálního rozhodování každého jedince, jehož jednání je ovlivněno řadou faktorů ekonomického, sociálního či kulturního rázu.

* Vysoká škola ekonomická v Praze, Fakulta mezinárodních vztahů (xilic01@vse.cz).

Tento článek vznikl v rámci výzkumné činnosti FMV VŠE v Praze hrazené z prostředků institucionalizované podpory na rozvoj výzkumné organizace.

- 1 Chudé země např. trpí nadále fenoménem odlivu mozků, kdy kvalifikovaní pracovníci odjíždějí do zahraničí kvůli lepším podmínkám.
- 2 Za příklad může sloužit neúspěch tolik očekávané české „zelené karty“. V okamžiku, když byla konečně zavedena potřebná právní úprava, se ukázalo, že získání všech potřebných povolení k zaměstnávání cizinců mimo okruh zemí EU je velice zdoluhavý a administrativně náročný. Navíc zavedení zelených karet bylo poznamenáno ekonomickou krizí, kdy se podmínky na pracovním trhu výrazně změnily.

Migrační modely usilují v první řadě o podchycení hlavních faktorů, o jejich systematizaci a vyjádření jejich vlivu na migraci, přičemž některé z modelů využívají i standardní matematicko-statistický aparát. Komplexní modely popisují širší souvislosti vlivu migrace na země zapojené do migrace (zdrojové a cílové země) a vzájemnou interakci těchto vlivů. Při zpracování migračních modelů se pozornost soustřeďuje hlavně na ekonomické faktory ve zdrojové a cílové zemi (nezaměstnanost, mzdy, atd.). Do nejnovějších modelů bývají již zakomponovány i neekonomické proměnné.

Článek shrnuje vybrané významné teoretické přístupy zabývající se fenoménem migrace. Odborná literatura tyto přístupy označuje jako „ekonomické“, přestože většina z nich přesahuje monodisciplinární hranici a obsahuje prvky sociologie, demografie, atd. Z tohoto důvodu je v článku zachováno označení „ekonomický přístup k migraci“ i pro přístupy, které zcela ekonomické nejsou. Pozornost je věnována kvantitativním statistickým nástrojům k modelování migrace obyvatel, ale i přístupům alternativním. Cílem článku je zhodnotit přínos jednotlivých teorií z hlediska jejich využití při vytváření migračních politik. Jedním ze sledovaných aspektů je dopad přímých zahraničních investic na prostorovou mobilitu obyvatelstva.

Jednotlivé přístupy k migraci se výrazně odlišují ve svých předpokladech a/nebo závěrech. Borjas (1989, s. 457–460) to vysvětluje tím, že žádný z existujících teoretických přístupů k migraci neodpovídá současně na všechny tři hlavní problematické okruhy spjaté s migrací. Komplexní migrační model by měl umět:

1. předpovědět velikost a směr migračních toků,
2. zohlednit asimilační proces migrantů,
3. zhodnotit vliv migrantů na přijímací ekonomiku.

Absence teorie sjednocující odpověď na všechny tři otázky je důvodem, proč jsou závěry jednotlivých přístupů natolik různé a mnohdy si dokonce protirečí. Tentýž názor zastávají Massey et al. (1993), kteří zdůrazňují, že pro plné porozumění fenoménu mezinárodní migrace je nutný celostní pohled, který bude multidisciplinární a víceúrovňový.

Studii zkoumajících interakci prostorové mobility kapitálu a osob ve smyslu mezinárodní migrace v současné době přibývá. Vzhledem k tomu, že v době globalizace a internacionalizace nabírají migrační toky na síle, roste i význam tzv. migračních politik, ať na úrovni jednotlivých států či uskupení (např. Evropská unie). Lze očekávat, že v delším časovém horizontu budou tyto migrační politiky mnohem sofistikovanější než dnes a budou brát v úvahu mnohem širší škálu faktorů a jejich propojení. Výsledky výzkumu dopadu delokace kapitálu na migrační toky mohou být významným podkladem při vytváření budoucích koncepcí migračních politik.

1. Základní přehled vybraných teoretických přístupů k migraci

Modelování prostorové mobility obyvatelstva je poměrně složitou úlohou. Ve srovnání s jinými disciplínami její výzkum začal poměrně pozdě. Až v letech 1885 a 1889 napsal Ravenstein své první detailnější práce o migraci, které sice nevyústily v ucelenou migrační teorii, ale obsahovaly na základě pozorování migrace ve Velké Británii a Spojených státech amerických popis zákonitostí migračních procesů (Ravenstein, 1889, s. 286–289):

1. Většina migrantů preferuje kratší vzdálenosti.
2. Migranti, kteří cestují na větší vzdálenosti, míří do obchodních a průmyslových center.
3. Každý proud migrace generuje migrační protiproud.
4. Nárůst obyvatelstva velkých měst je z větší části způsoben spíše přísunem migrantů než přirozeným růstem původního obyvatelstva.
5. Objem migrace roste spolu s vývojem průmyslu a obchodu a s rozvojem dopravy.
6. Většina migrantů pochází ze zemědělských oblastí a míří do průmyslových a obchodních center.
7. Většina faktorů migrace má ekonomický charakter.
8. Migranti, kteří se posunují do cílových oblastí, nechávají za sebou „prázdná místa“, která jsou naplněna jinými migranty z jiných oblastí.
9. Ženy migrují častěji než muži v případech kratších vzdáleností, u delších vzdáleností je tomu opačně.

V té době to byly pozoruhodné závěry, zejména s ohledem na omezenou dostupnost informačních zdrojů a chybějící výpočetní techniku. Tyto zákony později inspirovaly řadu badatelů k vypracování různých kvantitativních migračních modelů. V rámci modelů se faktory, které ovlivňují migraci, dělí do dvou skupin, a to na tzv. pull a push faktory. Uvažujeme-li o migraci ze země X do země Y, pull faktory jsou ty, které přitahují migranty do země Y (např. vysoké mzdy v zemi Y) a push faktory naopak, podporují emigraci ze země X (např. vysoká nezaměstnanost v zemi X).

Mluvíme-li o přístupech k migraci v ekonomické teorii, lze je rozdělit na dva typy, a to na mikroekonomické modely a makroekonomické modely. První odpovídají na otázku „proč lidé migrují“ a druhé na otázku „odkud migranti přicházejí a kam směřují“ (Etzo, 2008, s. 2–3).³ Makroekonomické modely jsou obvykle empiricky orientované, neboť makroekonomická data jsou snadněji získatelná než mikroekonomická. V rozvojových zemích jsou to mnohdy jediná dostupná data.

3 Toto rozdělení je nicméně poněkud zavádějící. Přestože tyto modely jsou označeny v literatuře jako „ekonomické“, velmi často obsahují zcela neekonomické prvky. Ekonomové mají tendenci absorbovat různé vlivy z jiných disciplín a využít je k vysvětlení ekonomických jevů. Zejména v oblasti migrace se prosazují interdisciplinární přístupy, které si současná ekonomická teorie přivlastňuje za své.

Jedny z nejstarších migračních modelů jsou tzv. gravitační modely, které jsou založené na principech Newtonovy fyziky. Gravitační modely nejsou ryze ekonomickými modely, nicméně hrají v modelování migrace významnou roli a je nezbytné je zahrnout do výkladu. Samy o sobě nepředstavují komplexní teoretický přístup k migraci, jsou pouze matematickým vyjádřením intenzity migrace. S nápadem, že objem migračních toků je nepřímo úměrný vzdálenosti, přišel již Ravenstein (1889). Zipf (1946) se zasloužil o rozšíření tohoto přístupu v geografii a Stouffer (1940) přístup rozvinul, předpokladem, že počet osob cestujících na určitou vzdálenost je přímo úměrný počtu příležitostí se uplatnit (tzv. intervening opportunities). Hagerstrand (1957) vymodeloval migraci na základě gravitačních principů a Monte Carlo simulace. Na obecné úrovni lze těžko posoudit, zda gravitační přístup k migraci je skutečnou teorií, anebo zda se jedná pouze o zevšeobecnění empirických pozorování (viz i Oberg, 1995).

Teoretické přístupy k migraci v pravém slova smyslu byly vypracovány později. Jde-li o mikroekonomický přístup, již v 30. letech 20. století bylo poznamenáno, že rozhodnutí, zda emigrovat či ne, záleží na nákladech a výhodách z migrace (Hicks, 1932). Sjaastad (1962) vyjádřil migraci jako formu získávání prospěchů z investic do lidského kapitálu, čímž položil základy neoklasického mikroekonomického přístupu k migraci. Jeho práce inspirovala další badatele. Harris a Todaro (1970) zabudovali do svého modelu zkoumajícího migraci z venkova do města nedokonalosti na pracovním trhu (tj. nezaměstnanost). Další rozvoj mikroekonomické teorie migrace byl ovlivněn hypotézou, že rozhodnutí ohledně migrace se odehrávají nikoliv na úrovni jedince, nýbrž v rámci rodin (Mincer, 1987). Obdobným směrem se ubírají Stark a Bloom (1985), kteří vyslovili předpoklad, že významným faktorem při rozhodování, zda migrovat či nikoliv, není absolutní, nýbrž relativní příjem, a to v porovnání s ostatními členy relevantní skupiny či komunity (též Stark a Taylor, 1989, Stark a Taylor, 1991).

Carrington et al. (1996) vyvinuli teorii sítí, která předpokládá, že migranti tvoří v cílové zemi tzv. síť, které snižují náklady migrace novým migrantům a tím podporují jejich příchod. Piore (1979) vypracoval teorii, která částečně vycházela z neoklasického mikroekonomického přístupu a která poskytla poněkud jiné vysvětlení původu migrace, tzv. teorii dvojího trhu. Podle ní je migrace determinována poptávkou po migrantech v cílové zemi a hlavní příčina migrace vychází ze strukturálních potřeb přijímací ekonomiky, která řeší nedostatek pracovní síly ve vybraných sektorech. Nerovnost mezd v této souvislosti není rozhodujícím faktorem (viz i Massey et al., 1993, s. 440–444).

Řada dalších teoretických přístupů hledí na migraci z poněkud jiného úhlu pohledu. Např. institucionální teorie či teorie světového systému hledají původ a příčiny migrace v existujících institucích či v historickém uspořádání tržních vztahů v rámci světového systému, což pomáhá např. vysvětlit příčiny migračních proudů mezi bývalými koloniemi a evropskými státy (Massey et al., 1993, s. 450–451).

Některé z těchto přístupů jsou stručně popsány níže, včetně jejich potenciálních závěrů při vytváření konceptů migračních politik.

2. Analýza vybraných teoretických přístupů k migraci a jejich dopad na praktické migrační politiky

2.1 Gravitační modely

Nejčastěji se používají gravitační modely, které vycházejí z Ravensteinovy logiky a které jsou založeny na principech Newtonovy fyziky. Podle těchto modelů je migrace přímo závislá na push a pull faktorech a nepřímo závislá na vzdálenosti mezi dotčenými zeměmi (oblastmi). Model lze matematicky vyjádřit následovně (Taylor, 2003, str. 640–641):

$$M_{ij} = \frac{f(R_i, A_j)}{g(D_{ij})},$$

kde

- M_{ij} – migrace mezi oblastí i a oblastí j,
- R_i – push faktory v oblasti i,
- A_j – pull faktory v oblasti j,
- D_{ij} – vzdálenost mezi oblastmi i a j.

Aplikace v oblasti migračních politik

Výhodou gravitačních modelů je jejich jednoduchost. Ta je vykoupena řadou nedostatků, jelikož modely neberou v úvahu sociální a kulturní aspekty migrace, tj. neodpovídají na otázku, proč někdo migruje a někdo ne. Dalším problematickým bodem gravitačních modelů je vzdálenost. Vztah mezi migrací a vzdáleností není tak jednoduchý, jak předpokládá gravitační přístup. Vzdálenost není jenom fyzická vzdálenost, ale zahrnuje i další aspekty jako historickou a jazykovou blízkost, geografické bariéry, atd. (viz i Pedersen et al., 2004).

Gravitační modely se snaží podchytit a vysvětlit migrační proudy, ale neposkytují hodnotné závěry tvůrcům migračních politik. Proměnné obsažené v gravitačních modelech jsou totiž téměř neovlivnitelné ze strany státu.

2.2 Tradiční neoklasický (makroekonomický) přístup k migraci

Jiný pohled na migraci přináší neoklasický přístup, který předpokládá efektivně fungující trhy v zemích zapojených do migračních proudů. Předpokládá se, že reálné mzdy reagují rychle na převis poptávky či nabídky po práci, čímž okamžitě odstraňují vzniklé nerovnováhy na trhu práce. Zvýší-li se v oblasti A poptávka po práci, měly by následovat tři efekty. Nejdříve vzrostou reálné mzdy a tedy i nabízená práce ze strany pracovníků (za podmínek, že substituční efekt převažuje nad důchodovým efektem). Pozitivní šok zvyšující reálné mzdy se současně projeví zvýšenou mírou zaměstna-

nosti⁴ (roste tzv. participation rate). V neposlední řadě růst mezd vyvolá tendenci k přísunu migrantů do dané oblasti. Poslední dva efekty tlačí na snížení reálných mezd v oblasti A zpět k jejich rovnovážné úrovni, resp. dojde k relativnímu narovnání mezd v obou oblastech (Millington, 1994, s. 2–4). Základní myšlenku neoklasického přístupu lze vyjádřit pomocí vzorce (Taylor, 2003, s. 642):

$$M_{ij} = f(W_i, W_j, C_{ij}) ,$$

kde

W_i – mzda v oblasti i,

W_j – mzda v oblasti j,

C_{ij} – náklady migrace.

Aplikace v oblasti migračních politik

V souladu s tímto přístupem jsou příčinou migrace poptávkové šoky⁵ na trhu práce. Stát má podle neoklasické teorie migrace možnost ovlivnit mnohem snadněji migraci nekvalifikované pracovní síly, která je přímo závislá na poptávkových šocích po práci na daném trhu. Ekonomická teorie a praxe nabízí celou řadu metod, jak poptávkového šoku docílit. Otázkou je spíše kvantifikace těchto šoků, aby měly požadovaný efekt. Některé možnosti státu ovlivnit migraci pomocí migrační politiky (konkrétně možnost ovlivnit výši mezd a nákladů migrace) jsou podrobně popsány v rámci neoklasického mikroekonomického modelu.

Neoklasický přístup, jako každý jiný teoretický model, opomíná určité aspekty migrace. Nevysvětluje např. na první pohled iracionální migraci do oblastí s nižší ekonomickou výkonností. Tato migrace se týká zejména vysoce kvalifikovaných pracovníků, kteří nabízejí specifické znalosti a díky tomu dostávají velmi výhodné pracovní nabídky. Model též nevysvětluje autonomní migraci, tj. migraci iniciovanou ze strany firem. Neoklasický přístup nebere v úvahu ani faktory, které nemají přímou spojitost s pracovním trhem (např. lepší školství, bydlení, přístup k pojištění a půjčkám, atd.). Na druhou stranu je neoklasický přístup schopný zdůvodnit velkou část prostorové mobility obyvatelstva a podle mého názoru ho lze do určité míry použít i jako predikční nástroj např. při zjišťování očekávaných migračních toků při plánování různých opatření (např. investice do průmyslu v určité oblasti).

Pro vyjádření vztahu mezi pohybem lidí (migrace) a kapitálu (zejména přímé zahraniční investice) se používá „základní zákon migrace“ (Oberg, 1995, s. 2), který říká, že různá úroveň mezd zapříčiněná rozdílným podílem pracovní síly a kapitálu způsobuje meziregionální migrační toky. V dlouhém období, jsou-li kapitál a práce

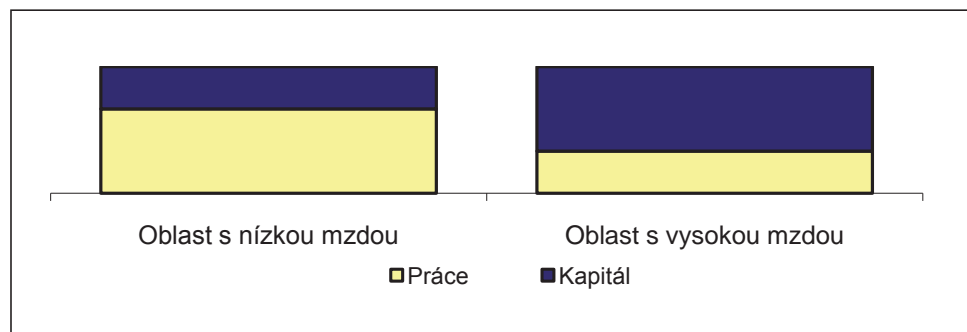
4 Zvyšuje se počet osob, které jsou ekonomicky aktivní – zaměstnaní.

5 Zde poptávkou rozumíme poptávku po práci ze strany firem.

mobilitní, tržní síly nastolují novou rovnováhu na trhu, při které reálné mzdy mají stejnou úroveň v obou oblastech.

Obrázek 1

Vztah pohybu lidské práce a kapitálu – jednoduchý model

Pramen: Oberg (1995, s. 2).

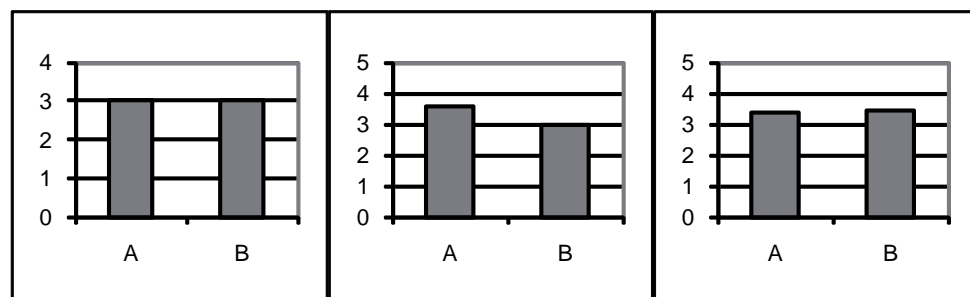
Uvažujme o dvě oblasti A a B, které mají stejný podíl (nikoliv nutně objem) kapitálu a pracovní síly. Zvýší-li se v oblasti A objem kapitálu (např. otevřením velké nové továrny), dojde v zemi A k nárůstu podílu kapitálu na pracovní síle. V souladu s neoklasickou teorií dojde ke zvýšení mezd v oblasti A. Rozdíl ve mzdách vyvolá dva efekty. Nejprve vyšší mzdy v oblasti A přilákají migrující pracovní sílu z oblasti B, kde je mzda nižší. Tím dojde ke snížení mezd v oblasti A, jelikož se s přílivem nové pracovní síly začne podíl kapitálu a pracovní síly znova snižovat. Druhým efektem prvotního zvýšení mezd v oblasti A bude odchod anebo krach řady firem z oblasti A v reakci na vyvolaný mzdový šok a následné snížení objemu kapitálu v oblasti A. Oba efekty povedou k zpětnému snížení podílu kapitálu na pracovní síle v oblasti A a ke zvýšení tohoto podílu v oblasti B. V dostatečně dlouhém období se tyto podíly vyrovnají a dojde k znovunastolení rovnováhy.⁶ Obrázek 1 zachycuje vztah mezi pohybem kapitálu a pracovní síly ve „vyrovnávací fázi“ (tj. po vychýlení původního poměru mezi kapitálem a pracovní silou). Obrázek 2 schematicky zachycuje všechny fáze výše popsaného procesu.

6 Náklady migrace jsou do základního zákona migrace zakomponovány implicitně. Počítá-li se s nulovými náklady migrace, podle neoklasické teorie se mzdy posléze vyrovnají. Jsou-li náklady migrace nenulové, mzdy se v dlouhém období nikdy nevyrovnají. Rozdíl bude odpovídat právě nákladům migrace.

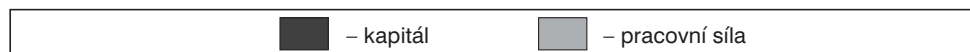
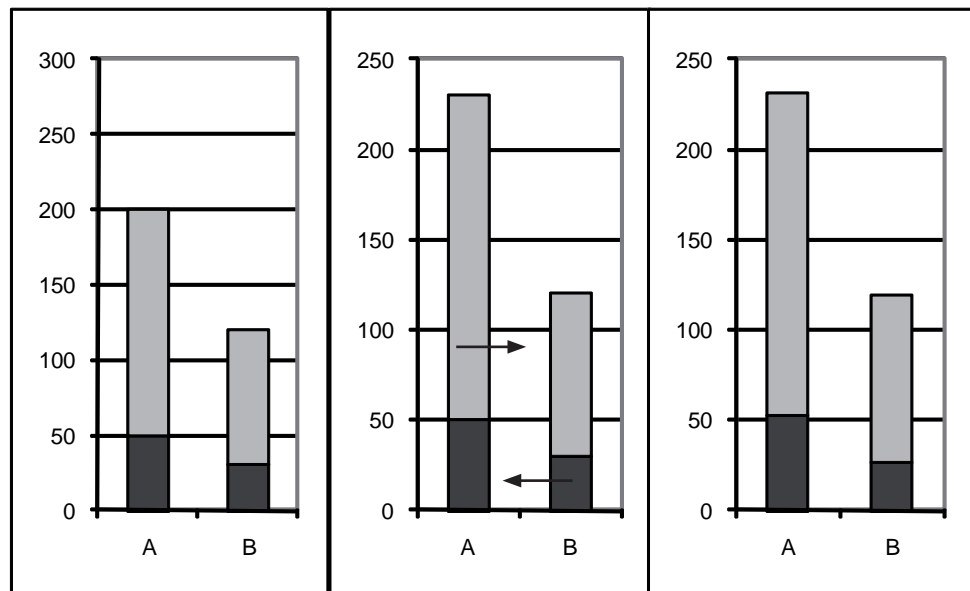
Obrázek 2

Vztah pohybu lidské práce a kapitálu – rozšířený model

<p>Země A a B mají stejný podíl kapitálu a pracovní síly.</p>	<p>Dochází k nárůstu kapitálu v zemi A. Nastanou dva procesy: - migrace ze země B do země A, - snížení kapitálu v zemi A (buď přesun do země B anebo krach).</p>	<p>V zemi A se sníží kapitál a zvýší se objem pracovní síly. V zemi B se může zvýšit objem kapitálu a sníží se objem pracovní síly. Podíly jsou nyní opět vyrovnané</p>
---	--	---

Podíly kapitálu na lidské práci

Pramen: Vlastní návrh.

Takto vymezený teoretický rámec je v posledních letech doplňován řadou empirických studií (např. Tsai a Tsay, 2008, Aroca a Maloney, 2005, Gopinath a Weiyan, 2003), které zkoumají vztah mezi pohybem kapitálu a osob v reálných ekonomikách.

Nejvýznamnějším přínosem neoklasické makroekonomické teorie pro tvorbu migrační politiky je specifický pohled na původce migrace, kterým je aktuální stav pracovního trhu. Massey et al. (1993, s. 433–434) odvozují závěry neoklasické teorie relevantní pro tvorbu migračních teorií:

1. Mezinárodní migrace pracovníků je způsobena rozdílnou úrovní reálných mezd mezi zeměmi.
2. Eliminace mzdového diferenciálu ukončí migraci pracovní síly; je-li mzdový diferenciál nulový, migrace je též nulová.
3. Mezinárodní pohyb lidského kapitálu (tj. vysoce kvalifikované pracovní síly) reaguje nikoliv na mzdový diferenciál, nýbrž na diferenciál v míře návratnosti lidského kapitálu, který může být jiný než diferenciál průměrných mezd. Migrace vysoce kvalifikovaných pracovníků může nabírat i opačný směr než migrace nekvalifikovaných pracovníků.
4. Pracovní trhy jsou primárními mechanismy, prostřednictvím kterých vzniká mezinárodní pohyb pracovníků; ostatní trhy mají marginální vliv na pohyblivost pracovní síly.
5. Státy mohou kontrolovat migrační toky regulací pracovního trhu (platí jak ve zdrojových, tak i v cílových zemích).

Massey et al. ve svých závěrech nezmiňují vliv pohybu kapitálu na pracovní sílu, což představuje další možnost nepřímo ovlivnit migraci prostřednictvím koordinovaných vládních opatření. Domnívám se, že důvodem je skutečnost, že tento vztah není tak jednoznačný, jak ho představuje tzv. „základní zákon migrace“. Při striktním dodržení teoretických předpokladů neoklasického makroekonomického přístupu je podpora investic v dané zemi spojena s přílivem migrantů (popř. omezením odlivu místních obyvatel). Naopak vývoz kapitálu by měl omezit příliv pracovní síly (popř. podpořit odliv vlastních obyvatel v případě rozvojových zemí). Tyto logické konsekvence neoklasického modelu ovšem v realitě ne vždy platí.

2.3 Todarov model

Todaro (1969) modifikoval neoklasický přístup k migraci, kdy místo reálné mzdy používá očekávanou mzdu. Migrace v tomto modelu probíhá ve dvou fázích. První fází je samotná migrace a proces hledání práce a druhou je fáze zaměstnání. Velmi důležitým faktorem podle Todara je právě délka období, kdy migrant hledá pracovní místo. Tato délka by měla být v přímém vztahu s mírou nezaměstnanosti v dané

oblasti.⁷ Rovnici migrace lze vyjádřit následovně (odvozeno na základě Taylor, 2003, s. 642):

$$M_{ij} = f(p_i W_i, p_j W_j, C_{ij}) ,$$

kde

- p_i – zaměstnanost v oblasti i,
- p_j – zaměstnanost v oblasti j,
- $p_i W_i$ – očekávaná mzda v oblasti i,
- $p_j W_j$ – očekávaná mzda v oblasti j,
- C_{ij} – náklady migrace.

Lze říct, že migrační model neoklasického makroekonomického přístupu je specifický případ Todarova modelu, kdy míra zaměstnanosti ve zdrojové a cílové oblasti je stoprocentní. Velkou výhodou obecného modelu je možnost vysvětlit migraci v kontextu nezaměstnanosti. Není rozhodující výše reálné mzdy, nýbrž výše očekávaného příjmu ve vztahu k nákladům migrace.

Aplikace v oblasti migračních politik

Massey et al. (1993, s. 455) upozorňují, že je vhodnější spočítat pravděpodobnost zaměstnání⁸ na bázi míry podzaměstnanosti⁹ (anglicky underemployment), která bere v úvahu i takové skutečnosti jako zaměstnání kvalifikovaných pracovníků na nekvalifikovaných pracovních pozicích, vynucené krátké úvazky, apod. Klasická míra (ne)zaměstnanosti nemusí být totiž relevantní při tvorbě migrační politiky a zvolené nástroje nemusí mít očekávaný dopad.

Todarův model nabízí oproti neoklasickému makroekonomickému přístupu možnost korigovat migrační toky pomocí ovlivňování stability a jistoty na trhu práce v rámci státní zaměstnanecké politiky. Migrace může existovat i při absenci mzdového diferenciálu díky vyšší pravděpodobnosti získání zaměstnání. Neoklasický makroekonomický model tuto možnost nenabízí. Ovšem ani Todarův model nevysvětluje, proč někteří lidé migrují a jiní ne. A dále ani nevysvětluje existenci migrace za podmínek, kdy je diferenciál očekávaných příjmů nulový.

7 Předpokládá se homogenní pracovní síla.

8 Dle Todara pravděpodobnost zaměstnání = 1 – míra nezaměstnanosti.

9 Dle Masseyho pravděpodobnost zaměstnání = 1 – míra podzaměstnanosti.

2.4 Mikroekonomické behaviorální modely

Mikroekonomické behaviorální modely (Taylor, 2003) anebo neoklasické mikroekonomické modely¹⁰ (Massey et al., 1993) se zabývají migrací na úrovni jedinců a jejich individuálních rozhodnutí. Základem těchto modelů je myšlenka, že jedinec n bude migrovat z místa i do místa j za předpokladu, že jeho čistý užitek z migrace $(B_j^n - B_i^n)$ bude přesahovat náklady migrace (C_{ij}^n) , viz Taylor (2003, s. 642):

$$(B_j^n - B_i^n) > C_{ij}^n .$$

Sjaastad (1962) obrací pozornost od čisté migrace k hrubé migraci a zkoumá individuální náklady a užitek z migrace. Pracovníci se stěhují tam, kde maximálně zužitkují své znalosti a schopnosti. Přestěhování vyvolává náklady. Náklady migrace jsou závislé na mnoha faktorech. Obecně lze říct, že čím vyspělejší země, tím jsou nižší náklady migrace (a to absolutně i relativně). Obyvatelé bohatších zemí mají méně důvodů migrovat a zároveň jsou schopnější pokrýt náklady případného přesunu. Sjaastad (1962) dělí náklady a užitky na peněžní a nepeněžní. V rámci nákladů existuje celá řada položek jako např. cestování či prostředky vynaložené na živobytí do doby, než se nastoupí do zaměstnání. Dále je nutné zahrnout i nemateriální náklady jako úsilí a čas vložené do studia nového jazyka, adaptace na podmínky na novém pracovním trhu, psychologické náklady spojené s odjezdem od rodiny a přátel, apod. Významnou složkou jsou i náklady obětované příležitosti, tj. domácí mzda, kterou migrant obětoval kvůli vycestování do zahraničí.

Užitek je definován různě. V neoklasickém modelu jsou to mzdy; Todaro užitek definuje s odkazem na očekávané mzdy. U modelů rizika je užitek definován jako funkce očekávané mzdy a rizika dosažení dané mzdy. Je poměrně složité kvantifikovat nepeněžní užitky, proto jsou v kvantitativních studiích velmi často ignorovány. Svým přístupem Sjaastad (1962) prezentuje migraci jako investici lidského kapitálu, kdy migrace je tím pravděpodobnější, čím vyšší je návratnost investice a čím nižší její náklady. Z metodologického hlediska se mikroekonomické behaviorální metody diametrálně odlišují od přístupů, které zkoumají agregované proudy migrace a hledají určité vztahy mezi proměnnými pomocí regresní analýzy.

Behaviorální mikroekonomické modely (Massey et al., 1993) pracují v praxi s pravděpodobnými příjmy v cílové zemi a v zemi původu, které odpovídají individuálním znalostem a schopnostem pracovníka.¹¹ Výsledný rozdíl těchto pravděpodobných příjmů (tj. užitek) se diskontuje a určí se čistá současná hodnota budoucích očekávaných příjmů. Součet diskontovaných hodnot k datu migrace se porovnává

¹⁰ Někdy je tento přístup označován jako model lidského kapitálu (Human capital model).

¹¹ Zejména u ilegálních migrantů se musí brát ohled i na pravděpodobnost vystěhování ze země.

s náklady migrace. Významným faktorem je volba vhodné diskontní míry, jejíž výše může být ovlivněna konkrétní migrační politikou v dané zemi.¹²

Massey et al. (1993, s. 435) používají pro vyjádření migrace následující vzorec:

$$ER(0) = \int_0^n (P_1(t)P_2(t)Y_d(t) - P_3(t)Y_O(t)) \frac{1}{e^{rt}} dt - C(0),$$

kde

$ER(0)$ – výsledná současná hodnota v čase 0 všech čistých užitek z migrace minus náklady migrace v čase 0,

t – čas,

$P_1(t)$ – pravděpodobnost, že se migrant vyhne deportaci (1 pro legální migranty; < 1 pro ilegální migranty),

$P_2(t)$ – pravděpodobnost zaměstnání v cílové zemi,

$P_3(t)$ – pravděpodobnost zaměstnání v domácí zemi,

$Y_d(t)$ – příjmy migranta, bude-li zaměstnán v cílové ekonomice,

$Y_O(t)$ – příjmy migranta, pokud by byl zaměstnán v domácí ekonomice,

r – diskontní míra,

$C(0)$ – veškeré náklady migrace (vč. psychických nákladů).

Je-li $ER(0) > 0$ pro určitou destinaci, racionálně chovající se pracovník emigruje, v opačném případě zůstane ve své domácí zemi. Je-li $ER(0) = 0$, jednotlivec je indiferentní. V ideálním případě migrant zvolí destinaci, pro kterou je $ER(0)$ maximální. Očekávaný příjem lze modelovat jakou funkcí závislou na zvolené proměnné charakterizující konkrétního pracovníka (Massey et al., 1993, s. 457).

Aplikace v oblasti migračních politik

Na základě výše uvedených skutečností lze znovu podtrhnout závěry neoklasické mikroekonomické teorie ve vztahu k tvorbě migrační politiky země (Massey et al., 1993, s. 435–436):

1. Na rozdíl od neoklasického makro modelu behaviorální mikro model nevysvětluje migraci pouze pomocí příjmového diferenciálu, ale také na základě diferenciálu míry zaměstnanosti. Stejný závěr platí i pro Todarov model.

¹² Faktory, které ovlivňují výši diskontní míry, a dále i postup jejího výpočtu nejsou pro omezený rozsah příspěvku předmětem bližšího zkoumání.

2. U jedinců disponujících znalostmi a schopnostmi, které zvyšují pravděpodobnost získání vyššího platu či pravděpodobnost získání pracovního místa v cílové zemi v porovnání s vysílající zemí, se zvyšuje pravděpodobnost mezinárodní migrace.
3. Individuální vlastnosti, sociální podmínky a technologie snižující náklady migrace zvyšují čisté výnosy z migrace a tedy i pravděpodobnost mezinárodního pohybu pracovních sil.
4. Vzhledem k tomu, že předchozí faktory ovlivňují jednotlivé členy dané oblasti různou měrou, dochází k rozdílům v motivech k migraci jednotlivých skupin obyvatelstva dané země.
5. Celkové migrační toky mezi zeměmi jsou součtem přesunů na bázi analýzy prospěchů a užitků z migrace každého jednotlivce.
6. Mezinárodní pohyby neexistují v případě absence rozdílných měr zaměstnanosti a/nebo v případě absence rozdílných příjmů mezi zeměmi.¹³
7. Velikost rozdílu v očekávaných výnosech určuje velikost mezinárodních migračních toků.
8. Rozhodnutí migrovat/nemigrovat je primárně určeno fungováním a rovnováhou na pracovních trzích; ostatní trhy přímo rozhodnutí neovlivňují.
9. Jsou-li podmínky v přijímací zemi psychologicky přitažlivé pro případného migranta, mohou být náklady migrace ignorovány (či dokonce je mohou jedinci považovat za přínos).
10. Vlády mohou kontrolovat imigraci především ovlivňováním očekávaných výdělků v cílové zemi (např. přísnější pravidla pro udělení pracovního víza snižují pravděpodobnost získání místa); zvyšováním výdělků v zemi původu (zahájení dlouhodobých projektů na podporu zaměstnanosti ve vysílající zemi) či zvyšováním migračních nákladů (psychologických i kvantifikovatelných).

Model lidského kapitálu je investičně orientovaný model, který srovnává očekávanou návratnost lidského kapitálu s náklady migrace. Je ale nutné poznamenat, že lidský kapitál není absolutně převoditelný do zahraničí (Chiswick, 2005, Chiswick a Miller, 2008), jelikož je charakterizován různými parametry, které nemají stejnou hodnotu doma i v zahraničí (např. kultura, jazyková vybavenost, vzdělání, zkušenosti, atd.). Oberg (1995) tímto vysvětluje skutečnost, že mladí lidé migrují častěji než staří, jelikož současná hodnota všech jejich budoucích příjmů je vyšší než u starších lidí, kteří mají blíže k důchodu. Z neoklasického mikroekonomického přístupu vyplývají důležité závěry pro oblast migračních politik. Podíváme-li se znovu na Masseyho rovnici, lze shrnout možná opatření migračních politik z hlediska jejich předpokládaného vlivu na jednotlivé faktory zahrnuté ve funkci.

¹³ Tento závěr dle mého názoru příliš zevšeobecňuje a redukuje pojetí užitků na úroveň očekávaných příjmů, což zbytečně omezuje rozsah motivů k migraci a neguje tak přínosy teorie lidského kapitálu.

- $P_1(t)$ – má-li přijímací země zájem o příliv migrující pracovní síly, ať obecně či pouze s určitými charakteristikami (z určité země, v určitém odvětví, atd.), může podpořit příchod migrantů tím, že sníží riziko jejich pozdější deportace ze země. Toho lze docílit hlavně usnadněním příchodu do země a omezením ilegální migrace.¹⁴ Snížení rizika vystěhování lze částečně dosáhnout i dalšími způsoby, od snížení administrativní náročnosti získání a udržení pracovního místa po aktivní programy, které mohou migranty informovat a tím jim pomoci předejít situacím, kdy jim hrozí vystěhování. Zde lze zmínit i způsob absorpce migrujícího obyvatelstva (tj. délka lhůty, po jejímž uplynutí mají migranti možnost získat trvalý pobyt anebo občanství). Čím je doba do získání trvalého pobytu kratší, tím je nižší riziko případného vystěhování z cílové země.¹⁵
- $P_2(t)$ – pravděpodobnost zaměstnání v cílové zemi lze opět ovlivnit nepřímo snížením či naopak zvýšením administrativní náročnosti zaměstnání cizinců.¹⁶ Podobná opatření lze aplikovat buď plošně, anebo pouze ve vybraných oblastech či odvětvích, a to buď s dočasnou platností anebo dlouhodobě.¹⁷
- $P_3(t)$ – větší možnosti ovlivňovat pravděpodobnost zaměstnání v domácí zemi má samozřejmě lokální vláda za využití standardních nástrojů pracovní politiky. Přijímací země může napomáhat k vyšší zaměstnanosti ve vysílajících zemích např. tím, že bude podporovat spolupráci domácích firem s vysílající zemí či jinou obdobnou formou podpory (např. zvýhodněný celní režim pro vybrané produkty pocházející z vysílající země)
- $Y_d(t)$ – výši příjmu migranta v cílové ekonomice lze ovlivnit nepřímo, pokud ji modelujeme jako funkci závislou na zvolené proměnné charakterizující daného migranta. Uznání vysokoškolského vzdělání migranta v cílové zemi zvýší jeho šanci na lepší pracovní pozici a tím i jeho výdělek. Pořádání jazykových kursů pro migranty opět zvýší jejich uplatnění na trhu práce. Obecně podpora integrace cizinců může zlepšit jejich vnímání na přijímacím trhu, a tím i snížit jejich možnou mzdovou diskriminaci.

14 Lze toho dosáhnout popř. i zprísňením kontrol. Ty sice sníží ilegální migraci, ale zároveň zvýší náklady migrace, a výsledný efekt opatření není tedy předvídatelný.

15 Zde lze uvést projekt Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků, který je v České republice zaveden od roku 2003. Podmínky projektu nabízejí vybraným kvalifikovaným pracovníkům možnost požádat ve zkrácené lhůtě povolení k trvalému pobytu (www.imigracecz.org). Tím se dramaticky snižuje riziko deportace (např. z důvodu nenalezení práce a následného neprodloužení pracovního víza).

16 V České republice například nepotřebují pracovní povolení cizinci, „kteří mají vysokoškolské vzdělání anebo jsou v procesu získávání vysokoškolského vzdělání na české škole“, anebo cizinec, „který se na území České republiky soustavně připravuje na budoucí povolání“ (Zákon č. 435/2004 Sb., o zaměstnanosti, Část čtvrtá Zaměstnávání zaměstnanců ze zahraničí, § 98).

17 V dubnu 2009 omezila na několik týdnů česká vláda vydávání pracovních a podnikatelských víz pro občany Moldavska, Mongolska, Thajska, Ukrajiny a Vietnamu jako krok při ochraně domácího pracovního trhu v období krize, a tím výrazně snížila pravděpodobnost zaměstnání cizinců z těchto států na území České republiky (http://ekonomika.idnes.cz/cesko-prestalo-cizincum-z-vychodu-vydavat-pracovni-viza-pel-/ekonomika.aspx?c=A090401_112043_ekonomika_fih).

$Y_O(t)$ – příjmy migranta v domácí ekonomice již nejsou natolik ovlivnitelné politikou přijímací země. Migrační politiky jsou orientovány hlavně na usměrňování příchodích migračních toků; možnosti ovlivnit příjmy potenciálního migranta v jeho domácí zemi jsou obvykle omezené (viz i výše). Nicméně nabízí se možnost ovlivnit mzdu ve vysílající zemi pomocí podpory přílivu kapitálu do této země. Investiční projekty do zemí, odkud migranti přicházejí, mají příznivý vliv na ekonomické prostředí země, která investice přijímá a tím může dojít i ke zvýšení mezd. Existuje řada studií, která dokazuje, že přímé zahraniční investice fungují jako substitut k migraci (např. Aroca a Maloney, 2005, Gopinath a Weiyan, 2003). Již Lewis (1954) předpokládal, že export kapitálu a přesun pracovní síly jsou opačně se pohybující proudy. Příliv homogenní pracovní síly ze zahraničí tlačí na snížení mezd. Mzdy se ale nesníží maximálně, protože většinou se proti přílivu migrantů postaví odbory. Proto poskytovatelé kapitálu přicházejí vyplácením vyšších než maximálně nízkých mezd o určitou část svého potenciálního zisku. Než se snažit ovlivnit migrační politiku, je pro ně efektivnější vyvážet kapitál do oblasti s nižší úrovní mezd.

$C(0)$ – náklady migrace zahrnují velký počet položek, ze kterých jsou mnohé ovlivnitelné jak ze strany cílové země, tak i ze strany zdrojové země. Většina aspektů již byla popsána v předchozích částech článku. Dlouhodobým trendem je pokles nákladů migrace. Cestování je stále dostupnější, informační technologie snižují pocit odloučení od rodiny díky možnosti intenzivnější komunikace, anglicky se lze domluvit skoro kdekoli na světě. Zesílení migrace v posledních desetiletích lze odůvodnit právě i významným snížením nákladů migrace.

Neoklasický mikroekonomický přístup k migraci nabízí vládám při vytváření migračních politik dosti rozsáhlé možnosti plánování, predikce a kalkulace dopadu různých opatření. Jeho možnosti nejsou ovšem neomezené. Modely totiž pracují se silnými předpoklady, že ostatní trhy (kapitálový, úvěrový, pojišťovací, atd.) fungují a tržní účastníci jsou dokonale informováni. Některá migrační rozhodnutí, která se uskutečňují právě v důsledku tržních nedokonalostí, jsou proto v kontextu neoklasického mikro modelu iracionální.

2.5 Nová ekonomie pracovní migrace

Hlavním přínosem nových teoretických přístupů ke studiu migrace je vývoj od převážně ekonomického pojetí fenoménu migrace do širších multidisciplinárních souvislostí (zvláště z oblasti sociologie). Zkoumá se tzv. transnacionalismus, tj. vazby, které má migrant ke své zemi původu. Tyto vazby jsou velmi důležité, jelikož ovlivňují jednání jedinců/skupin žijících na obou koncích transnacionální vazby.

Přístup nazývaný „nová ekonomie pracovní migrace“ je souborem celé řady modelů, které se výrazně odlišují od „klasických“ migračních modelů (Stark a Bloom, 1985). Zatímco neoklasická teorie mezinárodní migrace se soustřeďuje na ekonomické rozdíly mezi zemí původu a přijímající zemí, nová ekonomie migrace

jde hlouběji a nechápe migraci jako čistě individuální chování racionálního jedince, nýbrž jako proces rozhodování v rámci větších sociálních jednotek, především domácností či celých rodin (Mincer, 1978). Vedle nákladů a výnosů migrace se zohledňuje i otázka potenciálních rizik a jejich minimalizace. Domácnosti mají oproti jednotlivci více možností diverzifikovat své příjmy. Zatímco někteří členové domácnosti pracují v domácí ekonomice, jiní mohou pracovat v zahraničí. Diverzifikaci může též posilovat nízká korelace domácí a zahraniční ekonomiky. V rozvinutých ekonomikách mají domácnosti možnost minimalizovat rizika spojená s poklesem příjmů pomocí pojišťovacích produktů anebo s pomocí vládních programů. V rozvojových zemích jsou takové možnosti omezené, proto domácnosti volí migraci jako nástroj ke snížení rizika poklesu svých příjmů. Massey et al. (1993, s. 436–439) uvádí několik příkladů, kdy jsou absence nebo nedokonalosti na jiných než pracovních trzích důvodem k migraci:

Pojištění sklizně: zejména v rozvojových zemích, kde převážná část obyvatelstva je zaměstnaná v zemědělství, mohou méně úrodné roky anebo přírodní katastrofy drasticky snížit příjmy obyvatelstva. Zatímco v rozvinutých zemích existuje možnost využít pojistných produktů k pojištění sklizně proti budoucím nepříznivým událostem, v rozvojových zemích tento institut ochrany většinou chybí. Proto rodiny zvolí možnost diverzifikace rizika svých příjmů tím, že jeden či více členů migruje do zahraničí, kde je příjem závislý na odlišných proměnných.

Trhy s derivátovými produkty: v rozvojových zemích neexistují anebo jsou velmi omezené možnosti zajistit si cenu části úrody pomocí forwardů/futures za pevnou cenu, která zaručuje minimální potřebný příjem. Migrace se znovu jeví jako řešení.

Pojištění v nezaměstnanosti: v rozvojových zemích programy podporující nezaměstnané jsou velmi omezené. Migrace člena rodiny na trh, kde je nízká korelace s domácím trhem, je náhradním řešením chybějícího sociálního pojištění.

Kapitálové trhy: v rozvinutých zemích se investice financují prostřednictvím úspor anebo úvěrů. V rozvojových zemích jsou úspory rodin často mizivé a na úvěry dosáhne malá část obyvatelstva. Chce-li průměrná domácnost uskutečnit investici (ať materiální, či např. investici do vzdělání dětí, atd.), migrace představuje alternativní možnost získat požadovaný kapitál.

Stark a Bloom (1985) posunuli dále myšlenku, že domácnosti usilují nikoliv pouze o maximalizaci svých příjmů, ale zároveň o minimalizaci veškerých rizik spojených s nepředvídatelnými událostmi na trzích. Vyslovili předpoklad, že domácnosti přidělují větší váhu právě diverzifikaci svých příjmů. Jinými slovy, má-li domácnost možnost volby mezi větší jistotou dosažení určité výše příjmů a jejich absolutním navýšením, pak zvolí raději první možnost. Tím je vysvětlena migrace za podmínek, kdy očekávané příjmy v cílové ekonomice nejsou vyšší než v domácí ekonomice.

Dalším novým pojmem v teoriích migrace je relativní chudoba. Uvádí se (Stark a Bloom 1985, Stark a Taylor 1989, Stark a Taylor 1991), že relativní výše příjmů je důležitější než absolutní. Rostou-li příjmy některých domácností, ostatní domác-

nosti budou mít intenzivnější pocit chudoby a tedy i silnější důvody k migraci. Stark a Bloom (1985) také předpokládají, že migrace relativně chudých může způsobit další migraci, protože po jejich odchodu se objeví další domácnosti, které se budou cítit relativně nejchudší. Pojem relativního vnímání ekonomické pozice v rámci referenční komunity je velmi významný. Absolutně chudší domácnost, která je v rámci své komunity relativně bohatá, může mít menší pohnutky k migraci než absolutně bohatší rodina, která je ve své referenční komunitě relativně chudá.

Aplikace v oblasti migračních politik

Jak uvádějí Massey et al. (1993, s. 439–440), nová ekonomie pracovní migrace poskytuje závěry, které se dost odlišují od závěrů neoklasické ekonomie:

1. Subjektem migračního výzkumu by měly být rodiny, domácnosti anebo jiné kulturně definované jednotky výroby a spotřeby, nikoliv autonomní jedinci.
2. Mzdový diferenciál není nutná podmínka mezinárodní migrace; domácnosti mohou mít silné důvody k migraci i za podmínek absence mzdového diferenciálu (např. z důvodu diverzifikace rizika).
3. Mezinárodní migrace a lokální zaměstnanost nejsou vzájemně se vylučující skutečnosti; naopak, domácnosti mají silné důvody zapojit se do obou. Ekonomický růst ve zdrojové oblasti nemusí automaticky snižovat emigraci z dané oblasti.
4. Migrace se nezastaví v okamžiku, kdy mizí mzdový diferenciál. Důvody k migraci mohou přetrvávat, pokud jiné trhy ve zdrojové ekonomice chybějí, anebo jsou v nerovnováze.
5. Stejný přírůstek mzdy bude mít rozdílné dopady na pravděpodobnost migrace u domácností v různých příjmových skupinách.
6. Vlády mohou korigovat migraci nejen pomocí politik, které ovlivňují pracovní trhy, ale i regulací pojišťovacích, kapitálových a derivátových trhů. Vládní programy pojištění v nezaměstnanosti jsou obzvláště důležité.
7. Vládní programy a ekonomické změny, které ovlivňují rozdělení příjmů ve společnosti, mění pocit relativní chudoby domácností a tím i pravděpodobnost migrace.
8. Vládní programy a ekonomické změny, které ovlivňují rozdělení příjmů ve společnosti, dopadají na mezinárodní migraci bez ohledu na velikost průměrného příjmu. Ekonomiky, ve kterých průměrný příjem roste, mohou být vystaveny zvyšující se emigraci, pokud se růst příjmů netýká relativně chudších domácností. Vládní politiky mohou snížit migraci, pokud se relativně bohatší domácnosti podílejí na nárůstu průměrného příjmu relativně méně než chudší domácnosti.

Nová ekonomie pracovní migrace poskytuje komplexnější pohled na migraci, který je ovšem vykoupený vágnějšími představami ohledně možností, jak ovlivnit migraci. Úroveň rozhodování se posunula od jedince k rodině či domácnosti. Jejich rozhodnutí nejsou ovlivněny pouze mzdou, ale i ekonomickým prostředím jako celkem. Ovlivňování migrace se proto jeví jako vedlejší účinek politik, které vedou k rozvoji domácí ekonomiky obecně. I přes tyto komplikace lze vyvodit alespoň základní doporučení pro tvůrce migračních politik těch zemí, odkud migranti odcházejí. Jednou z charakteristik vyspělých trhů jsou kvalitní a fungující vládní programy pojištění v nezaměstnanosti.¹⁸ V rozvojových zemích tyto programy zcela chybí, anebo jsou v počáteční fázi. Lze doporučit tedy zavedení vládního pojištění v nezaměstnanosti, nicméně ve většině případů je to proveditelné až od určité úrovně ekonomické vyspělosti, kdy míra nezaměstnanosti klesá na únosnou úroveň. Rozvoj dílčích trhů (pojišťovacích, kapitálových, derivátových trhů, atd.) se zde jeví jako první možný krok k oživení a rozvoji ekonomického prostředí a tím implicitního omezení emigrace.

Neméně významným opatřením s cílem omezit odliv pracovní síly ze země jsou vládní programy a ekonomické změny s cílem dosáhnout rovnoměrnějšího rozdělení příjmů ve společnosti, čímž se mění pocit relativní chudoby domácností a tím i pravděpodobnost migrace. U těchto opatření je důležitá uvážlivost, neboť jakékoliv výrazně změny mohou mít drastické ekonomické i sociální dopady. Jednou z možností je zavedení progresivního zdanění, což ovšem může vést k odchodu kapitálu (firem) a kvalifikované pracovní síly, která ztratí motivaci pracovat ve stávajícím ekonomickém prostředí a vyhledá nové, výhodnější, prostředí. Jinou možnou cestou je zprůhlednění ekonomického systému a omezení korupce a nekalých praktik. Tím by mělo dojít k zefektivnění rozdělení důchodů versus vložený lidský kapitál a k pocitu relativně spravedlivého ohodnocení vloženého úsilí ze strany pracovní síly.

Důležitým přínosem přístupu nové ekonomie pracovní migrace je zahrnutí zpětných vazeb migrantů na zemi původu, nejčastěji formou remitencí (Massey et al., 1993, s. 457). Chce-li přijímající země podpořit příliv migrantů, pak lze vyslovit doporučení usnadnění převodu remitencí do domácí země. Rozvinuté země, kam migranti nejčastěji směřují, zpravidla mají vyvinutý finanční systém. Existují-li problémy s převodem finančních prostředků do jiné země, vyskytují se komplikace na straně státu, kam remitence směřují. Zpětné vazby na zdrojovou zemi však nekončí převodem peněz. Část těchto prostředků představuje investice do místní ekonomiky (založení podniku, rozšíření stávajícího, atd.). Podpořením malého a středního podnikání může stát motivovat emigranty k návratu do domácí země a zapojení do ekonomické aktivity na domácí půdě. Jak bylo zmíněno již dříve, všechny komponenty trhu jsou propojené. Rozvoj podnikání by měl v relativně efektivně fungující ekonomice vést k rozvoji ostatních trhů (kapitálového, úvěrového, bankovních služeb obecně, pojišťovacího, atd.).

18 I když je otázkou, co je kvalitní vládní program pojištění v nezaměstnanosti. V některých vyspělých zemích tyto programy byly natolik štědré, že docházelo ke ztrátě motivace nalezení pracovního místa. Z ekonomického hlediska nemůžeme tedy mluvit o kvalitním programu.

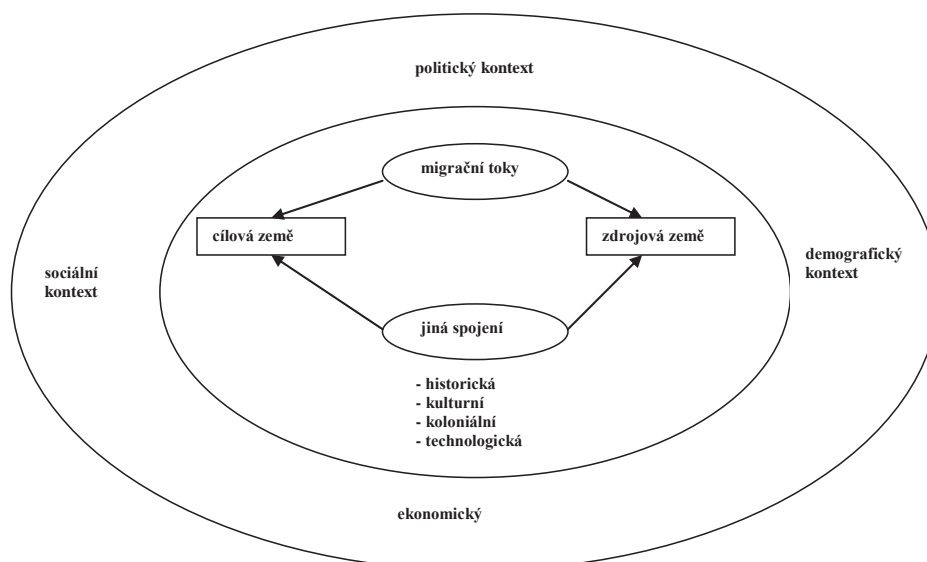
Nová ekonomie migrace spojuje migraci se selháním nejenom pracovního trhu, ale i dalších trhů (pojišťovací, úvěrový, atd.). Existence dostatečně velké nedokonalosti na domácím trhu je motivem migrace. Přístup je do určité míry defektní, neboť faktory ovlivňující migraci jsou vzájemně propojeny. Existuje velmi silná korelace mezi nedokonalostmi na různých trzích a jinými faktory (např. mzdy), proto je velmi složité oddělit vliv těchto nedokonalostí od vlivu jiných proměnných (důchod, zaměstnanost, atd.). Možnost empirického testování na základě skutečných dat je velmi obtížná až téměř vyloučená.

2.6 Přístup mezinárodních migračních systémů (International Migration Systems Approach)

V důsledku neexistence obecně akceptovaného teoretického přístupu k migraci se někteří autoři snaží vypracovat „přístup mezinárodních migračních systémů“, který usiluje o integraci všech hlavních aspektů jednotlivých teoretických přístupů. Jennissen (2007) pracuje s koncepcí, že mezinárodní pohyb osob a kapitálu probíhá za určitých ekonomických, sociálních, politických a demografických podmínek. S touto koncepcí přišli již dříve Kritz a Zlotnik (1992), Jennissen (2007) ji rozšiřuje o kauzality. Model respektuje zpětné vztahy a je aplikovatelný na všechny typy migrace. Určitou nevýhodou jsou nedostatečně rozpoznatelné kauzality. Jennissen (2007) se pokouší o vytvoření rámcového modelu, ve kterém zachycuje základní kauzality, které migraci definují a ovlivňují.

Obrázek 3

Základní kauzality ovlivňující migraci

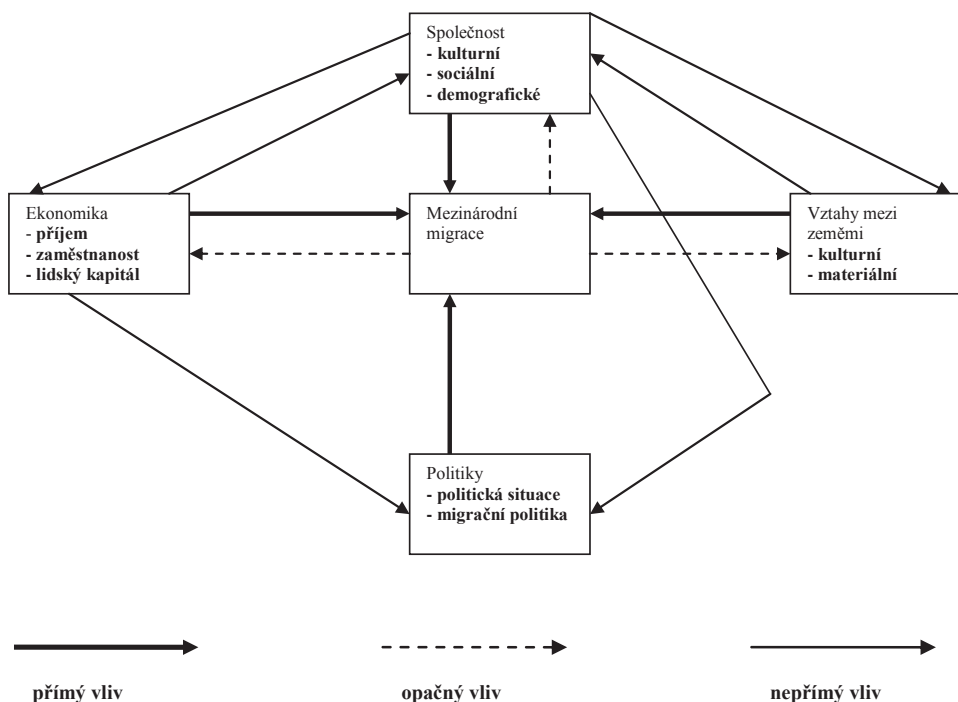

Pramen: Jennissen, 2007, s. 415.

Mezinárodní migrační systém se skládá ze skupiny zdrojových zemí spojených se skupinou cílových zemí prostřednictvím relativně objemných proudů a protiproudů migrace. Spojení netvoří pouze lidé, ale i historické, kulturní, koloniální a technologické aspekty a migrační systémy pak fungují v rámci určitých kontextů (např. sociální, politický, demografický a ekonomický). Země patřící do stejného migračního systému nemusejí být geograficky blízké. Jedna země může být součástí více systémů, a to i v různých pozicích. Obrázek 4 schematicky ukazuje rámec mezinárodních migračních systémů a kauzality mezi migrací a faktory, které ji ovlivňují. Kauzality jsou přímé, opačné či nepřímé. Jeden ze čtyř faktorů, které ovlivňují mezinárodní migraci, je migrační politika. Jennissen (2007) naznačuje, že pod vlivem reálných migračních politik se bude vyvíjet budoucí podoba migračních teorií. Současně s tím se koncepce migračních politik jednotlivých zemí či uskupení bude postupně vyvíjet a získávat na významu či zanikat, stejně jako teorie migrace.

Obrázek 4

Mezinárodní migrační systémy – kauzality a faktory

Pramen: Jennissen, 2007, vlastní drobné úpravy.

Aplikace v oblasti migračních politik

Tento přístup je na začátku svého vývoje a je otázkou, do jaké míry se jedná o teoretický přístup či o syntézu dosud získaných poznatků. Jeho potenciál spočívá v tom, že poskytuje celkový obrázek tvůrcům migrační politik, kteří tak dokážou lépe odhadnout souvislosti svých opatření a skryté možnosti, o kterých dříve neuvažovali. Na druhé straně možnosti využití matematicko-statistického aparátu k modelování migrace a faktorů ji ovlivňujících jsou značně omezené. Nabízí se otázka, zda lze vůbec podchytit všechny faktory migrace, nemluvě o tom, že ne všechny jsou měřitelné. Též vyvstávají pochybnosti, zda takový model má opodstatnění, jelikož jeho komplexnost je na úkor praktické použitelnosti. Pravděpodobně jedinou výhodou tohoto přístupu je jeho flexibilita vzhledem k místním/regionálním specifikům a potřebám. Funguje na principu myšlenkové mapy, která zahrnuje všechny možné souvislosti a představuje obecný kompletní obrázek zkoumané problematiky.

Závěr

Migrační modely anebo teoretické přístupy k migraci vznikají s cílem pochopit proces mezinárodní prostorové mobility obyvatelstva. Lidská společnost je ovšem složitý organismus a její zobrazení pomocí jednoduchých a konzistentních modelů je problematické až téměř nemožné. Omezení se na pouhý ekonomický rozměr migrace v teoriích migrace neumožňuje postihnout všechny faktory ovlivňující reálnou migraci. Výhradně ekonomické teorie migrace proto podávají neucelený pohled a jednotlivé přístupy se často liší ve svých závěrech v důsledku rozdílných předpokladů, na kterých jednotlivé ekonomické školy staví své teorie.

Kvůli zmíněným omezením se v poslední době prosazují interdisciplinární přístupy, které se snaží do ekonomických modelů zakomponovat i poznatky z jiných vědních disciplín. Důraz je kladen na sociologický a psychologický rozměr procesu migrace. Výhodou těchto přístupů je, že dokážou pojmut migraci komplexně a na teoretické úrovni jsou schopny vysvětlit i některé na první pohled paradoxní procesy a směry migrace. Na druhou stranu je mnoho proměnných, s kterými modely pracují, vágně vymezeno a kvantitativně neuchopitelných, což znemožňuje empirické testování platnosti závěrů těchto modelů.

Inherentní nedostatky teoretických modelů mají i závažné konsekvence pro reálné migrační politiky. Některé teorie doporučují pro usměrňování migračních toků volit takovou politiku, která ovlivní mzdy a podmínky zaměstnání v cílových zemích. Jiné teorie zase upřednostňují podporu ekonomického rozvoje ve zdrojových zemích. Další teorie se zasazují o zavedení programů sociálního pojištění, zmírnění příjmové nerovnosti či zlepšení kapitálového trhu v zemích, které chtějí omezit odliv pracovní síly. Některé teorie doporučují kombinovat více opatření. Zastánci institucionálního přístupu naopak tvrdí, že podobná opatření jsou zbytečná, jelikož migrace má jiný původ (Massey et al., 1993, s. 463).

Přesto nelze na teoretické přístupy v praxi rezignovat, neboť v některých případech poskytují minimálně prvotní návod, kterým směrem by se migrační politiky měly ubírat. Migrační teorie se uplatní zejména, zaměřuje-li se migrační politika na konkrétní a přesně definované cíle. Namísto obecných proklamací je vhodné vymezit dílčí cíl typu „během následujících ... měsíců získat ... pracovníků z oblasti ... s vysokoškolským vzděláním, kteří zaplní mezeru na pracovním trhu v oboru ..., která vznikla v důsledku ...“. Nezbytnou podmínkou pro úspěšnou implementaci jakékoliv migrační politiky je odhalení a analýza faktorů, kterými se řídí migrační toky na daném území. V další fázi by mělo následovat vymezení možných nástrojů pro usměrňování těchto toků (např. i s odkazem na příslušné migrační teorie). Na základě stanovených kritérií by měl být zvolen ten nástroj, který efektivně zabezpečí splnění požadovaného cíle migrační politiky. Při konkrétně vymezeném cíli se lze opřít o doporučení migračních teorií, neboť ty obvykle vedou v dílčích oblastech ke stejným či podobným závěrům.

Implementací konkrétních nástrojů migračních politik ovšem celý proces nekončí. Přijatá opatření musejí být podrobována průběžné kontrole, na základě které by měla být přijímána korekční opatření při nežádoucím vývoji. Analýza reálných migračních politik a jejich praktické (ne)úspěšnosti může následně přispět i k rozvoji teorie. Klíčovým předpokladem platné teorie a fungující praxe je přesné popsání migračních toků a motivů migrantů v konkrétní oblasti. Jistou slabinou teoretických přístupů je, že se snaží nalézt univerzální řešení platné pro všechny situace. V jednotlivých částech světa se ovšem motivy, směr a intenzita migračních toků liší a někdy velmi výrazně, a to dokonce i v relativně blízkých oblastech. Vzhledem ke členství České republiky v Evropské unii budou předmětem dalšího výzkumu migrační proudy v rámci EU s důrazem na migraci ze zemí východní Evropy, která je v porovnání s ostatními oblastmi nedostatečně zpracována.

Literatura

- AROCA, P.; MALONEY, W. F. 2005. Migration, Trade, and Foreign Direct Investment in Mexico. *World Bank Economic Review*. 2005, vol. 19, no. 3, s. 449–472. ISSN 0258-6770.
- BORJAS, G. J. 1989. Economic Theory and International Migration. *International Migration Review*. 1989, vol. 23, no. 3, s. 457–485. ISSN 01979183.
- CARRINGTON, W. J.; DETRAGIACHE, E.; VISHWANATH, T. 1996. Migration with Endogenous Moving Costs. *American Economic Review*. 1996, vol. 86, no. 4, s. 909–930. ISSN 0002-8282.
- Česko přestalo cizincům z Východu vydávat pracovní víza. *IDnes*. duben 2009. http://ekonomika.idnes.cz/cesko-prestalo-cizincum-z-vychodu-vydavat-pracovni-viza-pel-/ekonomika.aspx?c=A090401_112043_ekonomika_fih.
- ETZO, I. 2008. Internal migration: a review of the literature [MPRA Paper No. 8783]. University Library of Munich, 2008. <http://ideas.repec.org/p/prapa/mprapa/8783.html>.
- GOPINATH, M.; WEIYAN, C. 2003. Foreign Direct Investment and Wages: A Cross-Country Analysis. *Journal of International Trade and Economic Development*. 2003, vol. 12, no. 3, s. 285–309. ISSN 0963-8199.
- HAGERSTRAND, T. 1957. Migration in Sweden. Migration and area in Lund Studies. In HANNENBERG, D.; HAGERSTRANDA, T.; Odeviny, B (eds.). *Migration in Sweden*. Lund : GNK Gleerup, 1957, s. 17–128.

- HARRIS, J. R.; TODARO, P. M. 1970. Migration, Unemployment and Development: A Two-Sector Analysis. *The American Economic Review*. 1970, vol. 60, no. 1, s. 126–142. ISSN 0002-8282.
- HICKS, J. R. 1932. *The Theory of Wages*. London : Macmillan, 1932.
- CHISWICK, B. R. 2005. *The economics of immigration: selected papers of Barry R. Chiswick*. Massachussets : Edward Elgar Publishing, 2008. ISBN 9781843764588.
- CHISWICK, B. R.; MILLER, P. W. 2008. Occupational Attainment and Immigrant Economic Progress in Australia. *Economic Record*. 2008, vol. 84, s. 45–56. ISSN 0013-0249.
- JENNISSEN, R. 2007. Causality Chains in the International Migration Systems Approach. *Population Research and Policy Review*. 2007, vol. 26, no. 4, s. 411–436. ISSN 0167-5923.
- KRITZ, M.; ZLOTNIK, H. 1992. Global interactions: Migration systems, processes, and policies. In KRITZ, M. M.; LIM, L. L.; ZLOTNIK, H. (eds.). *International migration systems: A global approach*. Oxford : Clarendon Press, 1992, s. 1–16.
- LEWIS, W. A. 1954. Economic Development with Unlimited Supplies of Labour. *The Manchester School*. 1954, vol. 22, no. 2, s. 139–191. ISSN 1463-6786.
- MASSEY, D. S.; ARANGO, J.; HUGO, G.; KOUAOUCCI, A.; PELLEGRINO, A.; TAYLOR, E. 1993. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*. 1993, vol. 19, no. 3, s. 431–466. ISSN 0098-7921.
- MILLINGTON, J. 1994. Migration, Wages, Unemployment and the Housing Market: A Literature Review. *International Journal of Manpower*. 1994, vol. 15, no. 9–10, s. 89–133. ISSN 0143-7720.
- MINCER, J. 1978. Family Migration Decisions. *Journal of Political Economy*. 1978, vol. 86, no. 5. ISSN 0022-3808.
- MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ ČR. Projekt Výběr kvalifikovaných zahraničních pracovníků. www.imigracecz.org.
- ÖBERG, S. 1995. Theories on inter-regional migration: an overview [Working Paper-95-47]. Laxenburg, Austria : International Institute for Applied Systems Analysis, 1995. www.iiasa.ac.at/cgi-bin/pub/pubsearch.
- PEDERSEN, P. N.; PYTLIKOVA, M.; SMITH, N. 2004. IZA - Selection or Network Effects? Migration Flows into 27 OECD Countries, 1990–2000 [IZA Discussion Paper No. 1104]. IZA, Germany, 2004. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=527144.
- PIORE, M. J. 1979. *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. London; New York; Melbourne : Cambridge University Press, 1979. ISBN 0-521-22452-7.
- RAVENSTEIN, E. G. 1889. The Laws of Migration. *Journal of the Royal Statistical Society*. 2003, vol. 52, no. 2, s. 241–305. ISSN 0952-8385.
- SJAASTAD, L. A. 1962. The Costs and Returns of Human Migration. *The Journal of Political Economy*. 1962, vol. 70, no. 5, s. 80–93. ISSN 0022-3808.
- STARK, O.; BLOOM, D. 1985. The New Economics of Labor Migration. *American Economic Review*. 1985, vol. 75, no. 2. ISSN 0002-8282.
- STARK, O.; TAYLOR, E. 1989. Relative Deprivation and International Migration. *Demography*. 1989, vol. 26, no. 1, s. 1–14. ISSN 0070-3370.
- STARK, O.; TAYLOR, E. 1991. Migration Incentives, Migration Types: The Role of Relative Deprivation. *The Economic Journal*. 1991, vol. 101, no. 408, s. 1163–1178. ISSN 0013-0133.
- STOUFFER, S. A. 1940. Intervening opportunities: a Tudory relating mobility and distance. *American Sociological Review*. 1940, vol. 5, no. 6, s. 845–867. ISSN 0003-1224.
- TAYLOR, J. E. 2003. *Migration*. In Paul Demeny and Geoffrey McNicoll (ed.) *Encyclopedia of Population*. Vol. 2. New York : Macmillan Reference, 2003, s. 640–644.
- TODARO, M. P. 1969. A Model for Labor Migration and Urban Unemployment in Less Developed Countries. *American Economic Review*. 1969, vol. 59, no. 1, s. 138–148. ISSN 0002-8282.
- TSAI, P. L.; TSAY, C. L. 2008. Outward Foreign Direct Investment and Inward International Labor Migration: Substitutes or Complements? *International Economic Journal*. 2008, vol. 22, no. 1, s. 127–139. ISSN 1016-8737.

Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti, Část čtvrtá – Zaměstnávání zaměstnanců ze zahraničí, § 98.
http://portal.mpsv.cz/sz/obecne/prav_predpisy/akt_zneni/z_435_2004.

ZIPF, G. 1946. The PP/D hypothesis: on the Intercity Movement of Persons. *American Sociological Review*. 1946, no. 11, s. 677–686. ISSN 0003-1224.

SELECTED MIGRATION THEORIES AND THEIR IMPORTANCE ON DRAWING MIGRATION POLICIES

Abstract: This paper is a survey of selected theoretical approaches to migration. It focuses on their practical application when creating new or adjusting existing migration policy concepts. The aim is to seek the possible leverages offering the possibility to influence migration flows not only by the receiving countries, but also by the sending countries. Secondary attention is paid to the interconnection of labour and capital, seeking the answer to the question whether FDI and migration flows are indeed supplementary processes. The paper examines a whole range of theoretical approaches, starting from the simpler ones (gravitational models), and continuing with the more elaborate approaches (neoclassical, behavioural), including the latest approaches in migration theory.

Keywords: migration, migration incentives, capital, migration policy, migration model

JEL Classification: F21, F22, J61